

Костенко Я. В.,
аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ

PROBLEMS OF IMPROVING CRIMINAL LEGAL PROTECTION OF CHILDHOOD IN UKRAINE

У статті викладено аналітичний матеріал щодо сучасного стану кримінально-правового захисту дитинства в Україні. Україна як держава, що визначила одним із пріоритетів власного демократичного курсу захист дитини, постійно вдосконалює шляхи подолання проблем у сфері правового розвитку дитинства, приділяє велику увагу створенню умов для повного розвитку, освіти, матеріальної підтримки, збереження дитини від негативного впливу, захисту від посягань на її недоторканність, честь, здоров'я та життя.

Ключові слова: ювенальна превенція, попередження правопорушень, права дитини, правовий статус дитини, захист дитинства, кримінально-правовий захист дитини.

В статье изложен аналитический материал о современном состоянии уголовно-правовой защиты детства в Украине. Украина определила одним из приоритетов своего демократического курса защиту ребенка, постоянное совершенствование путей преодоления существующих проблем в сфере правового развития детства, уделяет большое внимание созданию условий для полного развития, образования, материальной поддержки, сохранения ребенка от негативного влияния, защиты от посягательств на его неприкосновенность, честь, здоровье и жизнь.

Ключевые слова: ювенальная превенция, предупреждение правонарушений, права ребенка, правовой статус ребенка, защита детства, криминально-правовая защита ребенка.

The article presents an analytical material on the current state of criminal-law protection of childhood in Ukraine. Ukraine, as a state that defines one of the priorities of its own democratic course, constantly improves the ways of overcoming the existing problems in the legal development of childhood, pays great attention to the creation of conditions for full development, education, material support, preservation of the child from negative influence, protection from encroachment on his integrity, honor and health and life.

Key words: juvenile prevention, prevention of violations, rights of the child, legal status of the child, protection of childhood, criminal-legal protection of the child.

Існування будь-якої держави можливе за умови стабільності низки важливих правових, економічних, суспільних, політичних процесів. Одним із ключових процесів є наявність дієвих державних механізмів регулювання відносин у сфері захисту дитинства. Належний контроль за дотриманням прав дитини, постійне вдосконалення системи контролю є основою такої стабільності.

Протидія злочинності неповнолітніх може бути ефективною лише за умови тісної взаємодії сім'ї, суспільства і держави.

З боку держави рівень захисту дитинства, рівень протидії злочинності виражається в існуванні законодавчого фундаменту, в наявності мережі державних органів, громадських організацій для забезпечення виховання підростаючого покоління, формування суспільної думки щодо протидії втягування дитини у кримінальне середовище.

Незважаючи на наявність програм профілактики антисуспільної поведінки частини молодіжного середовища, різноманіття методик соціального, педагогічного та психологічного впливу на формування особистості неповнолітніх, питання злочинності неповнолітніх залишається актуальним.

Метою статті є комплексне вивчення й узагальнення стану законодавчого закріплення захисту дитинства в Україні, виявлення кримінально-правових прогалин, теоретична розробка та подальше вдосконалення законодавства в сфері захисту дитини.

Кожна людина, незалежно від статі, раси, віросповідання, проходить етап становлення її як особистості. Цей процес починається з самого дитинства, тож саме дитинство є найбільш важливим періодом у житті людини. У дитячому віці формується фундаментальна система моральних цінностей людини, якостей особистості. Захист прав дітей не зводиться до формування нормативно-правової бази, не обмежується законодавчою діяльністю держави, це цілком різноманітний комплекс заходів, серед яких умови існування дитини, навколишнє середовище займають головні місця. Більш того, це ще і певні критерії розуміння своїх прав дитиною й усвідомлення цих прав іншими. Захист прав дитини є пріоритетом розвиненої правової держави, що передбачено Конституцією України, в ст. 51 якої зазначено, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою [1].

Розробка, створення та впровадження реальних можливостей для нормального розвитку дитини у сучасних умовах, захист прав, свобод та інтересів дітей – це шлях будь-якої соціальної та демократичної держави.

У Законі України «Про охорону дитинства» вказується, що держава переслідує мету забезпечення найкращих інтересів дитини, а це передбачає дії та рішення, спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану

здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної й етнічної належності та врахування думки дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити [2].

Сучасні соціально-економічні, політичні, правові перетворення, реформування ключових ланок життєдіяльності суспільства піднімають питання захисту прав неповнолітніх на вершину законодавчої піраміди, отримують новий особливий зміст. З цього приводу Н.М. Оніщенко зазначає, що однією з перешкод на шляху побудови здорового демократичного суспільства є різноманітні порушення прав підростаючого покоління. Коли суспільство не бачить підвищеної потреби у захисті дітей і не забезпечує його, майбутнє стає небезпечним [3].

Безумовно, серед жертв злочинів діти мають найменші можливості захисту своїх прав, недоторканності і, безсумнівно, володіють підвищеною віктимністю.

Це означає, що втрата контролю з боку батьків, поверхове ставлення суспільства та держави до дитини, її розвитку, захисту прав та інтересів дітей є факторами, які в майбутньому можуть призвести до зростання злочинності взагалі та злочинності неповнолітніх зокрема. Таким чином, охорона дитинства є одним із головних завдань нашої держави. Законодавчо визначено, що охорона дитинства – це система державних і громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав [4].

Збільшення негативного впливу вулиці на дітей різного віку; суттєве зменшення рівня матеріального забезпечення основної маси населення, що призводить до його розшарування та криміногенності; збільшення кількості дітей, які не навчаються і не працюють; споживацьке ставлення дорослих до дітей, використання їх у своїх інтересах; жорстоке ставлення до дітей, пониження їхньої гідності; зниження якості заходів профілактичного характеру – ці проблеми не з'явилися несподівано, вони є цілком прогнозованим наслідком економічної кризи, диференціації суспільства, погіршення матеріального і духовного становища дітей.

Система заходів протидії злочинам проти дітей, включаючи в себе і кримінально-правовий захист дитинства, має враховувати, що в сфері дитинства перебувають різні категорії дітей, захист прав і свобод яких держава гарантує незалежно від їх соціального стану, освіти, здоров'я та інших обставин дитячого розвитку.

Україна – одна з правових держав, яка приділяє достатньо законодавчої уваги захисту дитинства. Сьогодні з питань соціально-правового захисту дитинства налічується близько півсотні нормативно-правових актів, зокрема: Конституція України (ст. 24, 27, 51–53), Сімейний кодекс України, Закон України від 23 травня 1991 р. № 1060-ХІІ «Про освіту», Закон України від 01 червня 2000 р. № 1768-ІІІ «Про охорону дитинства», Закон України від 28 лютого 1991 р. № 796-ХІІ «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», Закон України від 21 листопада 1992 р. № 2811-ХІІ «Про державну

допомогу сім'ям з дітьми», Закон України від 16 листопада 2000 р. № 2109-ІІІ «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам», Закон України від 02 червня 2005 р. № 2623-ІV «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», Закон України від 13 січня 2005 р. 2342-ІV «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» та ін.

Однак за наявності досить великої та розвинутої нормативної бази з питань охорони дитинства фактична реалізація закріплених норм зазнає серйозних труднощів. З одного боку, причиною такого стану справ є негативні процеси у сфері економіки, освіти, охорони здоров'я, культури тощо. З іншого боку, можемо переконалися в тому, що законодавство України щодо охорони прав дитини має більш декларативний, ніж практичний характер.

Проблеми практичної реалізації нормативно-правових актів щодо захисту дитинства пов'язані зі зростанням рівня злочинності проти дітей та, власне, рівня злочинності самих неповнолітніх. Відповідно до статистичних даних, за вчинення суспільно небезпечних діянь у 2008 р. всього було засуджено 10 078 неповнолітніх, у 2009 р. – 8 555, у 2010 р. – 10 883, у 2011 р. – 8 686, у 2012 р. – 9 010, у 2013 р. – 5 911, у 2014 р. – 4 875, у 2015 р. – 4 589, у 2016 р. – 3 972, у 2017 р. – 4 002. Особливу небезпеку становить рецидивна злочинність. Наявність стійких негативних тенденцій є фактором, який впливає на всі види злочинності, в т. ч. і на злочинність проти дитинства.

Викладене свідчить про назрілу необхідність пошуку нових засобів охорони дитинства взагалі та кримінально-правової охорони зокрема. Такі засоби мають бути систематизовані відповідно до їх галузевого спрямування. На думку І.О. Бандурки, заходи протидії злочинності проти дитинства можна систематизувати таким чином: 1) заходи виявлення причин і умов виникнення злочинності проти неповнолітніх; 2) заходи протидії злочинам проти неповнолітніх; 3) заходи протидії злочинам проти окремих категорій неповнолітніх; 4) заходи протидії злочинності неповнолітніх [5].

Щодо заходів виявлення причин і умов виникнення злочинності проти неповнолітніх слушною є думка В.В. Вітвіцької, яка зазначає, що в сучасний період негативні тенденції злочинності проти неповнолітніх спостерігаються в економічній, політичній, культурно-моральній та інших сферах. Вона зазначає, що в економічній сфері злочинність проти неповнолітніх зумовлюється здебільшого проблемами працевлаштування серед населення та виплати заробітної плати; невідповідністю рівня потреб населення рівню їх фактичного задоволення; зниженням рівня життя населення України. У політичній сфері суспільства зростання злочинів проти дітей сприяє відсутність: механізму реалізації державної політики з охорони дитинства; єдиної системи суб'єктів профілактики злочинів проти неповнолітніх; належної роботи правоохоронних

органів із попередження злочинів щодо неповнолітніх. У культурно-моральній сфері суспільства мають місце: зміна пріоритету цінностей у суспільстві; дефекти морального виховання підростаючого покоління; недоліки сімейного виховання; упущення у шкільному вихованні тощо [6].

Підтримуємо зазначену позицію та доповнимо тим, що саме реальна й ефективна реформа економічних відносин, реформування правоохоронних органів і судової системи, боротьба з корупцією, децентралізація влади, орієнтування органів виконавчої влади на ефективне надання послуг населенню, насамперед у сфері охорони здоров'я, освіти, трудової зайнятості, стимулювання ділової активності й ініціативи людей, їх зацікавленість у зміцненні правопорядку, забезпечення соціальної й усвідомлення правової захищеності громадян мають створити необхідні умови для виявлення та нейтралізації криміногенних факторів, що породжують злочинність проти дитинства.

Друга підсистема в системі заходів соціально-правового захисту неповнолітніх найбільш повно описана О.М. Литвиновим, який зауважував, що попередження злочинів (як і боротьба зі злочинністю взагалі) базується на вирішенні суспільно значимих, соціально-економічних і культурно-виховних завдань його подальшого розвитку. Інакше кажучи, воно залежить від можливості загальносоціальної профілактики злочинності. Функція загальносоціальної профілактики послідовно здійснюється прогресивним розвитком суспільства. Вона пов'язана з найбільш тривалими та значущими видами діяльності, значимими заходами розвитку, економіки, забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян, підтримки культури та моралі, зміцнення законності, соціальної захищеності населення. Усі заходи мають більш масштабні цілі, ніж боротьба зі злочинністю та попередження злочинності, таким чином, загально-соціальна профілактика злочинів виходить не лише за рамки попередження (профілактики) злочинів, але і боротьби зі злочинністю [7].

Цілком погоджуючись із думками вчених, вважаємо, що протидія злочинності проти дитинства має здійснюватися в трьох напрямках, а саме: а) здійснення впливу на особу, що здатна вчинити злочин проти дитини; б) захист дитини від віктимізації, злочинного посягання, вчинення шкоди, формування її особистості як такої, що не сприймає негативного впливу та здатна уникнути, розпізнати небезпечну ситуацію, в яку вона може потрапити; в) запобігання антисоціальній поведінці дітей.

Несприятливі тенденції злочинності проти дитинства в низці випадків ідуть паралельно з іншими процесами, що відбуваються в суспільстві, зокрема бідністю, безробіттям, падінням духовності і моралі, пияцтвом і наркоманією, втратою гарантій працевлаштування випускників навчальних закладів, деформацією суспільних цінностей.

Посилення правових гарантій із боку держави, поліпшення соціально-економічного становища в країні, удосконалення правоохоронної діяльності, своєчасного розкриття і розслідування злочинів,

забезпечення невідворотності покарання є безумовним фактором успішної та дієвої протидії злочинності проти дитинства.

Удосконалення кримінально-правового захисту дитинства, його деталізація неможлива без врахування окремих категорій дітей, адже в системі протидії злочинності проти дитинства важливе місце займає саме виявлення серед дітей груп ризику, тобто тих дітей, які ризикують стати жертвами злочину. До таких груп можна віднести:

- соціально незахищених дітей – дітей, які живуть на вулиці, безхатченків. Найчастіше саме ця категорія дітей стає об'єктом втягування до злочинної діяльності, спонування до вживання алкоголю та наркотиків, занять проституцією, вчинення крадіжок та іншої протиправної поведінки. Саме безхатченки є найбільш незахищеною категорією дітей;

- дітей із неблагополучних сімей – дітей, що у зв'язку із відсутністю батьківського піклування досить рано починають вважати себе дорослими і потрапляють під вплив кримінального середовища, де виконанням протиправних дій заробляють собі певний авторитет. Слід зазначити, що в групу дітей із неблагополучних сімей також можуть потрапити і діти, батьки яких не відчують суттєвих матеріальних проблем. Постійна зайнятість батьків на роботі, орієнтованість батьків саме на матеріальне забезпечення позбавляє дитину належного батьківського контролю. За таких обставин дитина може потрапити під вплив кримінальних елементів, які скористаються (зі злочинними намірами) її самостійністю і природною потребою в спілкуванні;

- дітей, яким складно встановлювати соціальні відносини в колі своїх однолітків (у класі, у школі, за місцем проживання) – такі діти почуваються ізольованими, вони нездатні розпізнати підступність злочинів і потрапляють під їх вплив, виконують чужі побажання на шкоду собі;

- дітей, які багато часу проводять у мережі інтернет. Діти, батьки яких не контролюють трафік своєї дитини, ризикують зіштовхнутися з тим, що психіка дитини порушується від систематичного перегляду сцен насилля, жорстокості, агресії. Через соціальні мережі з дитиною можуть зв'язатися шахраї, сутенери, звідники, педофіли.

Найменш захищеними категоріями осіб є діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти-інваліди та діти з особливими потребами. Саме зазначені категорії потребують особливої уваги та найбільшого державного захисту, оскільки найчастіше стають потенційними жертвами злочинів.

У контексті удосконалення кримінально-правового захисту дитинства в Україні слід зазначити, що значна кількість нормативно-правових актів, таких як Конвенція про права дитини, Загальна декларація прав дитини, Конвенція про права інвалідів, Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» та інші, створили необхідне правове поле для забезпечення соціального захисту і підтримки дітей-інвалідів, проте не є достатніми.

Проблемним залишається питання справ щодо організації комфортного середовища для інвалідів, якому законодавець приділяє дуже мало уваги. Нині серед нормативно-правових актів із цього питання є Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [8], де вперше на законодавчому рівні було сформульовано вимоги до об'єктів соціальної інфраструктури для створення безперешкодного доступу до них інвалідів.

Проте, як вже зазначалося вище, законодавча ініціатива та втілення її на практиці, іноді йдуть різними шляхами. Так, у життя втілено лише незначний відсоток запланованих заходів: залишаються недостатньо пристосованими до безперешкодного доступу для інвалідів житлові будинки, приміщення центральних органів виконавчої влади, об'єкти соціальної інфраструктури, серед яких – заклади охорони здоров'я, соціального захисту та соціального обслуговування, заклади освіти, адміністративні будівлі та громадський транспорт.

Таким чином, основну роль у захисті прав дітей відіграють держава, сім'я та суспільство. Державні ор-

гани, удосконалюючи систему кримінально-правового захисту дитинства в Україні, повинні йти шляхом забезпечення суттєвого зменшення негативного впливу навколишнього природного середовища на стан здоров'я дітей; вдосконалення роботи служб планування сім'ї; забезпечення збереження й оптимізації мережі закладів освіти, розвиток і створення нових типів навчально-виховних закладів для дітей різного віку, організацію їх повноцінного дозвілля; розвиток психолого-педагогічних служб, основним завданням яких має бути діагностико-психологічне обстеження, профілактика, корекція, консультативно-методична допомога всім учасникам навчально-виховного процесу, просвітницька робота, психологічна експертиза нових технологій навчання та виховання.

Слід забезпечити умови повної та реальної участі дітей у всіх сферах суспільної діяльності, що їх стосуються. Головні зусилля суспільства і його інституцій мають бути спрямовані на створення розвинутої системи патронажу сімей трудовими колективами та громадськими організаціями, що опікуються проблемами захисту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80>.
2. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III; в ред. від 21 лютого 2016 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/page>.
3. Оніщенко Н.М., Львова О.Л. Права і свободи дитини: вступ до проблеми.
4. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III; в ред. від 21 лютого 2016 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/page>.
5. Бандурка І.О. Захист дитинства в Україні, кримінально-правові та кримінологічні засади: монографія, Харків, 2017.
6. Вітвіцька В.В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ.
7. Литвинов О.М. Сучасні проблеми управління профілактикою злочинів в Україні: монографія. Херсон: ОЛДІ-плюс, 2003. С. 15.
8. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 р. № 2342-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 6. Ст. 147.